

УДК 392.72-058.23 «18»

Русавська В.А., кандидат історичних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна, Київ), rusavskaya@bigmir.net

Гостинність вітчизняного дворянства в XIX ст.

В статті розглядається особливість гостинності вітчизняного дворянства в XIX, аналізується її зв'язок з різними формами проведення дозвілля.

Ключові слова: дворянська культура, гостювання, церемоніали, святкова гостинність, форми дозвілля, звані обіди, бали.

Русавская В.А., кандидат исторических наук, доцент кафедры гостинично-ресторанного бизнеса, Киевский национальный университет культуры и искусств (Украина, Киев), rusavskaya@bigmir.net

Гостеприимство отечественного дворянства в XIX в.

В статье рассматривается особенность гостеприимства отечественного дворянства в XIX в., анализируется его связь с различными формами проведения досуга.

Ключевые слова: дворянская культура, гостевания, церемониалы, праздничное гостеприимство, формы досуга, званые обеды, баллы.

Rusavskaya V. A., candidate of historical sciences, associate professor of department, hotel-restaurant to business, Kievian National University of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv), rusavskaya@bigmir.net

Hospitality domestic nobility in the nineteenth century

The article discusses feature hospitality domestic nobility in the nineteenth century. Analyzed its relationship with various forms of recreation.

Keywords: aristocratic culture, visitability, ceremonies, festive hospitality, leisure activities, dinner parties, ball.

В умовах державної незалежності на вітчизняну еліту, як головного суб'єкта модернізаційних реформ, покладається велика відповідальність не лише за результати їх проведення, а й за майбутнє народу, нації. Високий рівень освіченості, культури, шляхетне походження, талант, особисті якості та організаційні здібності, орієнтація на постійне самовдосконалення і досягнення успіху не завжди визначає приналежність людей до еліти, хоча і свідчить про великий елітний потенціал. З усіх груп еліти на роль національної претендує та, що відповідає потребам українства як нації і здатна підпорядковувати свою діяльність національним інтересам та боротися за гідне місце України в світі.

Тема еліти, осмислення її ролі в історії пов'язана як з оцінкою діяльності окремих особистостей, так і цілих поколінь вітчизняної еліти, яка пройшла складний і неоднозначний шлях. Особливо це актуально в наш час, коли вирішується питання подальшого розвитку України, що вимагає історичної рефлексії на предмет власного минулого без якого неможливо визначати майбутнє.

Наприкінці XVIII ст. дворянство в Російській імперії утвердилось як панівна суспільна верства, що обумовило його домінування в управлінні державою та творенні культури. В цей час розпочинається процес інкорпорації української старшини, як специфічно вітчизняного типу еліти, в соціальні та адміністративно-політичні структури Російської імперії. Виступаючи як основний суб'єкт процесу модернізації соціально-економічного та політичного устрою імперії, русифікована еліта була вимушена, з одного боку, засвоювати не іманентні їй форми гостинності, а з іншого, зберегти певною мірою і власні, автохтонні традиції гостювання.

Український історик Н.М.Яковенко на основі значного генеалогічного матеріалу висвітлює історію української шляхти Волині та Центральної України XIV – XVII ст., розкриває розгалужену систему соціальних зв'язків і характеризує виникнення феномена, неможливого в інших обставинах, — українського козацтва як окремого стану, який в майбутньому заклав підвалини української еліти, створив власний побут та специфічний різновид гостинності [20].

І.Огієнко щодо підтвердження козацькою старшиною дворянського статусу писав: «А 21 апр. 1785 р. вона [Катерина II] видала жаловану грамоту про дворянські вольності, і тоді козацька старшина наша залічена була до дворянства, перелицювалася в «благородное сословие російского дворянства», а сотні тисяч вільних селян та коза-

ків подаровано було царським фаворитам та цьому новому дворянству» [16, с.166].

М.Грушевський з цього приводу зазначав: «...зрівняно старшину українську з дворянством московським. Вказано, які чини і служби козацькі дають права дворянські, і так відділено різко старшину від козацтва служебно-го як особну верству» [2, с.469].

Засновник Тартуської школи Ю.М.Лотман у своїй праці «Беседы о русской культуре» розкриває сутність дворянської гостинності та наголошує на невловимому характері індивідуального побуту, що локалізується у сфері практики і являє собою світ речей, які нав'язують людині манеру поведінки, в тому числі й гостинність, створюючи певний культурний контекст. Побут дворянства вчений розглядає як такий, що визначається звичаями і повсякденною поведінкою. Приналежність до стану дворянства передбачає обов'язковість дотримуватись чітко визначених правил поведінки, свого роду кодексу честі. Саме тому побут, повсякденне життя дворянина, форми проведення дозвілля, що аналізує вчений, постають як складне переплетіння звичаїв, стверджених народною традицією релігійних обрядів, філософського вільнодумства [12, с.164].

З працею Ю.М.Лотмана перегукується дослідження Ю.С.Рябцева «История русской культуры. Художественная жизнь и быт XVIII—XIX вв.», яке також присвячене вивченню гостинності та дозвілля російського дворянства, де розглядаються численні свята у дворянських маєтках як складова світського ритуалу, форма спілкування з друзями і сусідами, спосіб відпочинку і розваг. Багаті прийоми демонстрували гостям соціальний статус господаря, його добробут, привітність і гостинність [17].

В роботі О.Ю.Захарової «Власть церемониалов и церемониалы власти в Российской империи XVIII – начала XX века» гостинність постає з погляду придворних церемоніалів, балів, урочистих трапез при імператорському дворі [6].

Праця французького мандрівника А. де Кюстіна «Росія в 1839 році» характеризує тогочасне російське суспільство. Зокрема, він показує побут російського дворянства, переважно в негативному тоні [10, с.251].

Темою гостинності пронизаний опис мандрівки князя Івана Михайловича Долгорукова територією України. Перебуваючи в гостині у маєтку свого зятя і сестри, князь розповідає про приємні знайомства і зустрічі: «Під керівництвом все тих же моїх родичів, зятя й сестри, ми провели доволі приємні зустрічі й завели добрі знайомства» [4, с.37].

Гостинність вищих верств українського суспільства XIX ст. описувалися в статтях, мемуарах, спогадах, на шпальтах журналів «Русская старина», «Русский архив» [7] [1, с.588-589].

Дослідник київської старовини А.Н.Макаров у своїй «Київська старовина в особистостях XIX ст.» та «Малій енциклопедії київської старовини» на матеріалах мемуарів, спогадів, записок XIX ст. розглядає характер гостинності киян, описує особливості прийомів в будинках представників вищих суспільних верств Києва XIX ст. [14; 15].

Проте у згаданих, як і в інших публікаціях з цієї тематики, недостатньо акцентується увага на гостинності, що становить важливу складову побутової культури вітчизняного дворянства.

Саме тому мета статті полягає в тому, щоб висвітлити гостинність як феномен побутової культури дворянства XIX ст. і проаналізувати різні форми гостювання.

Життя і діяльність малоросійського дворянина кінця XVIII – початку XIX століття визначали два протилежні регулятори суспільної поведінки. З одного боку, як вірогідний, слуга держави, він мав підкорятися наказу, психологічною основою якого був страх перед неминучістю покарання. Та з іншого боку, дворянин як представник стану, що був одночасно і соціально домінуючою корпорацією, і культурною елітою, дотримувався законів честі [12, с.164].

Підтвердженням цьому має місце в «Толковом словаре» В.Даля: «Дворянинъ – изначально придворный; знатный

гражданинъ на службе при государе, чиновникъ при дворе; звание это обратилось въ потомственное и означает благороднаго по роду или по чину, принадлежащего къ жалованному, высшему сословию» [3, с. 423].

Маніфест Катерини II 1785р. вперше гарантував недоторканість особи, майна й честі дворянства, передбачав регіональне самоврядування та надавав право вільного в'їзду і виїзду з країни особам дворянського звання. За цими документами, дворянам дарувалися станові привілеї: звільнення від обов'язкової служби, від тілесних покарань, право «без перешкод їздити в чужий край» і «вступати на службу інших союзних нам європейських держав», що набуло і ширшого тлумачення. Потомственному дворянству дарувалась вольність і свобода, гарантувалась недоторканість «честі, життя і маєтку». Слово «честь» було поставлене на перше місце, мабуть, не випадково. Поняття честі для дворянина початку XIX ст. стало одним з найважливіших і ґрунтувалося на відчутті власної гідності, що протягом тривалого часу формувалося у дворянства.

Після проголошення маніфесту Катерини II козацькій старшині залишалось тільки формально довести своє знатне походження «по силі малоросійських прав». Така процедура передбачала надання документів, що хтось із предків кандидата в «російські дворяни» належав до старшини або походив «не от здешней престоной породы», а від польської шляхти [19, с. 516].

Варто зауважити, що на рубежі XVIII і XIX ст. козацтво становило третину всього населення України. Чисельність вільних козаків і посполитих разом із покріпаченими сягала 3 млн. 300 тис. осіб [18, с. 38]. Інкorporація козацької старшини в дворяни здійснювалась переважно ідеологічно-адміністративним шляхом. Її урівняли в правах з російським дворянством, тим самим заклали основи для її подальшої асиміляції. Діставши підтвердження прав на володіння маєтками і кріпацькими душами, вони пішли служити царській владі в губерніях і повітах, а рядові козаки стали державними селянами.

Значна кількість новоявлених дворян здобула найвищі урядові посади в Російській імперії, серед яких представники знатних українських родин Безбородьків, Завадовських, Гудовичів, Трошинських. Вихідці з козацької старшини почали усвідомлювати свою приналежність до російського дворянства, поступово втрачали відчуття власної етнічності.

О.Захарова зазначає, що у XIX ст. виокремилися два полюси суспільного життя дворянства – армія і вищий світ [6]. Важливу роль в імперській культурі відігравали церемоніали, коронації, одруження найвищих персон, що супроводжувалися в більшості випадків придворним званням обідом з суворим етикетом, жорстким дотриманням ієрархичності згідно з соціальним статусом вищого петербурзького суспільства. Участь в церемоніалах була не тільки почесним правом, а й обов'язком представників дворянського стану, де гостинність постає як форма соціальних стосунків, ознака соціального статусу.

Слід зазначити, що двір в Російській імперії був головним соціальним інститутом, функція якого полягала у підтримці престижу монарха. При дворі оцінювались не стільки особисті та професійні якості дворянина, скільки його внесок в придворну культуру, важливими складовими якої були церемонії дипломатичних прийомів, турніри, полювання, бали. Дворяни, дипломати, придворні художники мали свій соціальний статус і свої суворі правила поведінки, дотримання яких було обов'язковим.

Церемоніал проведення трапез при імператорському дворі, крім ретельної регламентації і деталізації, містив два важливі аспекти – соціальний і цивілізаційний. Соціальний репрезентував могутність державної влади монарха, підкреслював його винятковість і недосяжність для всіх простих смертних, в тому числі і дворян. А придворні трапези в цьому контексті перетворювались на публічні видовища, де вагомо і яскраво демонструвався найвищий соціальний статус правлячої особи, оскільки за столом монарх займав найпочесніше місце. В той же час церемоніальний характер проведення трапез сприяв поширенню європейських

культурних і цивілізаційних стандартів, так як трапеза – це дійство, насичене знаковим символічним змістом з певним розподілом ролей. А все це разом складало системну єдність ритуалу, етикету, етичних і естетичних норм дворянської гостинності.

Належність до «вищого світу» вимагала відповідної соціальної поведінки, що регулювалась етикетом, який визначав правила поведінки і норми взаємовідносин. Що торкається застільного етикету, як вміння поводитися належним чином за столом, то тут дотримувались субординації, а також враховувались культурні традиції і звичаї. Ще просвітителі XVIII ст. розглядали етикет як засіб влади і одночасно як форму світської гостинності. Він об'єднував європейське дворянство як головну соціальну опору монархічної влади. Саме поняття «етикет» введене для означення стилю життя, способу існування європейських монархів і придворної публіки у XVIII – на початку XX ст.

Здійснений М. Лотманом аналіз моделей світського спілкування дворян переконає, що воно цілком ритуалізоване в тому розумінні, що його правила вимагають від учасників не торкатися реальних життєвих проблем: сімейних та фінансових ускладнень, хвороб і т.п. Таке спілкування – продукт свідомої угоди ігнорувати реальні цінності життя, що виходять за межі самої форми спілкування [12]. Саме така гостинність побутувала серед вищих верств.

Тому перед вітчизняним дворянством гостро постало питання організації світського життя. Форми відпочинку, спілкування молоді, календарні свята, переважно спільні як для народу, так і для вищих верств населення, поступилися місцем специфічно дворянській структурі побуту. Це означало передусім утвердження типу соціальної поведінки в межах власне дворянської культури, що й призвело до ритуалізації балу, визначення чіткої послідовності його проведення, виділення сталих і обов'язкових елементів, кожному з яких відповідали типові емоції, фіксовані значення, стилі поведінки. Тому основною формою великого прийому став бал, який з одного боку, був на противагу службі часом невимушеного спілкування, світського відпочинку, коли межі службової ієрархії стиралися, переважали позаслужбові цінності. З іншого боку, бал – це сфера суспільного представництва, форма соціальної організації, одна з небагатьох форм колективного побуту, дозволеного в тогочасній Росії. В цьому розумінні світське життя набувало значення суспільної справи. Основним же елементом балу, як суспільно-естетичного дійства, важливо складовою дворянського побуту були танці, які розпочинали великий прийом, вирішуючи тип самим і стиль спілкування.

Поширеною формою дворянської гостинності були звані обіди. Таке гостювання тривало майже цілий день, оскільки в гості приїздили відразу після церковної обідні. Але званий обід починався задовго до того, як з'їдуться гості, складанням господарем меню, своєрідної «програми» обіду. Тобто справжній «аристократичний» обід повинен був мати свою «композицію», свою симетрію, свій «п'юант». Та й запрошення до обіду, якщо, звичайно, збиралися обідати знавці та цінувальники – це теж своєрідний ритуал. Після того, як «програму» складено й гостей запрошено, віддавали накази кухарю [13, с. 5].

Дворянський обід складався із безлічі страв і десертів, але завжди починався з закусок, до яких подавали лікери та горілки. Наливки й лікери, як правило, варили в селях й присилали з іншими «хатніми припасами» (борошном, крупами, олією, різноманітною битою живністю й зеленню й різними селянськими солінями й ласощами – яблуками, варенням, смоквами, сиропами). Рідкісні вишукані вина закуповували великими партіями під час поїздок за кордон, або їх присилали родичі й знайомі.

Відповідна марка вина подавалась до кожної страви, а шампанське пили з будь-якою стравою, починаючи з супу. Воно було не доповненням до тієї чи іншої страви, а скоріше ознакою урочистості ситуації та розкоші обіду [13, с. 85].

Під час свого перебування в Києві князь Долгорукий згадує званий обід генерала Раєвського з «відмінним шампанським»: «...Ми з зятем поїхали на запрошення генера-

ла Раєвського до нього на обідній стіл... Він нас прийняв дуже ласкаво. Живе в палаці, тримає гарний стіл, завжди радий гостям. Ми пили в нього відмінне шампанське вино, фруктів наїлися досхочу» [4,с.112].

Невдовзі подавалась вечеря, після чого неввічливим вважалося відразу розходитись по домівках. «Після вечері, яку подавали близько 7 годин, гості для чемності повинні були ще якийсь час посидіти, щоб віддати шану господарю. Посидівши «для статечності» з чверть години, починали співати пісні. Гостей розважали також музикою. Іноді розігрували своєрідні спектаклі з участю самих гостей. Увечері, о дев'ятій годині, я знов приїхав. Спочатку ми слухали музику, потім була влаштована лотерея...Один з братів господині будинку з великою приємністю грає на віолончелі; на фортепіано йому акомпанувала дружина... Завдяки цьому дуєту, а також співу народних пісень, що відрізнявся добрим смаком, вечір минув для мене швидко» [11,с.210-212].

У провінційних містах основною формою спілкування в середовищі дворян були гостювання. Гостей належало приймати і пригощати так, як тільки дозволяли доходи сім'ї. При цьому багато кращих страв і напоїв готувалося задалегідь і зберігалось спеціально для гостей, оскільки це вважалося певним проявом гостинності.

Опис таких гостювань в маєтку своєї знайомої, де гості пробули весь день, ми знаходимо у князя І.Долгорукова, коли він разом з родичами приїхав до Яготина: «...Маєток великий, будинок дуже гарний...прибраний чисто, згідно з теперішнім смаком. Стіл я дуже похвалити не можу: борщ та деякі найпростіші кухарські виготовлення. Вино, пиво і всі напої взагалі добрі. Вечерю нам подали о 9-й вечора... Бариня тутешнього маєтку дуже гостинна, добра, ласкава, ми повинні бути їй дуже вдячні» [4,с.65].

І.Долгоруков описує виїзд в Переяслав до маєтку сусіда, гарного хлібосоло, на обід: «Маєток його невеликий, однак доглядається; і все в достатку. Він нас добре нагодував, і добрим пригощав Венгерським» [4,с.143].

Поширеною була також святкова дворянська гостинність. Святом вважалася і звичайна неділя, але улюбленими днями гостювання були церковні свята – «храмові», а також Масляна, Великдень, Трійця, Покрова та ін. Відзначались офіційні «царські дні» – іменини царя і деяких членів царської сім'ї, а в середніх і малих містах – іменини губернатора чи городничого. В кожній сім'ї святкували іменини глави і членів сім'ї, а також хрестини і весілля. Існувала традиція влаштовувати на Великдень взаємні відвідини, короткі вітальні візити.

Особняки київської знаті, в яких відбувалися бенкети й бали, розташовувалися в аристократичному районі на Липках: «У 50-ті рр. [XIX ст.] тут, у домах кн. Кудашева, Милорадовича, Васильчикова, Лукашевича, Іваненка, Безбородька, Тишкевича, Веселицької, давали розкішні бенкети й блискучі бали й прийоми, причому на прийомах у Милорадовича і Веселицької хизувалися українською мовою» [5,с.174].

Уляна Константинівна Веселицька володіла особняком в Києві по вул. Липська, 16. «...Відрізнявся прийомами дім Веселицької, за першим чоловіком Білуха-Кохановської... Дім її був настільки ж веселий, як і прізвище та вона сама. Її весела вдача, пристойна її віковій жартівливість та українська мова надавали їй для всіх приємної оригінальності: гостинність її не знала меж...У неї зазвичай гостювали її малоросійські родичи: Іваненки, Гудими, Масюкови та інші; вони нікуди не виїжджали, в її домі бачили весь Київ та, пробувши деякий час, поверталися додому» [5,с.173-174].

Дійсний статський радник Д. Оболонський мав однопверховий дерев'яний особняк (сьогодні – це вул. М. Грушевського, 22). Це був типовий дворянський будинок того часу з величезним штатом кріпосної челяді, акторів, музикантів. Історик В. Іконников пише: «Оболонські, розбагатіли, як і інші члени малоросійської старшини, володіли в 1798 р. 7330 душами селян в кількох маєтках на Полтавщині й біля Глухова; син засновника цих багатств

Д. Оболонський і його дружина мали свій оркестр, влаштовували свята (й для селян)» [8,с.73,128,129,340].

Таким чином, святкова і буденна гостинність дворянства в XIX ст. відзначалася достатньо жорсткими етикетними нормами і набувала форм званих обідів, гостювань та поєднувалася з такими формами дозвілля, як асамблеї, бали, відвідування театру, дворянських зібрань, бібліотек. В той же час, спілкування з іноземцями, орієнтація на західні зразки утверджували серед вітчизняного дворянства загальноєвропейську модель великосвітського побуту у зв'язку з чим, святкове дозвілля дворян втрачало зв'язок з національними культурно-побутовими традиціями.

Перспективи розвитку досліджень полягають в розширенні уявлень про специфіку гостинності вітчизняного дворянства в XIX ст. в контексті вітчизняної культури.

Список використаних джерел

1. Бутурлін М. Д. Записки / М. Д. Бутурлін // Русский архив. – 1897. – № 8. – С. 583–589.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – Репр. вид. 1913 р. – К.: Радуга, 1992. – 552 с.
3. Даль В. Толковый словарь. В 4 т. Т. 1. А–З / Владимир Даль. – М.: Гос. изд. иностр. и нац. слов., 1956. – 699 с.
4. Долгоруков И. М. Путешествие в Киев в 1817 году / сочинение Князя Ивана Михайловича Долгорукова. – М.: Унив. Тип. (Катковъ и К) на Страстном бульваре, 1870. – 208 с.
5. Друг О. Особняки Києва / О. Друг, Д. Малаков. – К.: Кий, 2004. – 824 с.
6. Захарова О. Ю. Власть церемониалов и церемониалы власти в Российской империи XVIII – начала XX века / О. Ю. Захарова. – М.: АиФ Принт, 2003. – 400 с.
7. Изв автобиографических записок княжны Варвары Николаевны Репниной // Русский архив. – 1897. – № 7. – С. 486.
8. Иконников В. С. Киев в 1654–1855 гг.: ист. очерк / В. С. Иконников. – К., 1904. – 355 с.
9. Історія українського козацтва. В 2 т. Т. 1: нариси. – К.: Вид. дім «Києво-Моги́л. акад.», 2006. – 800 с.
10. Кюстин А. де. Россия в 1839 году: В 2 т. Т. 1 / А. де Кюстин. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 528 с.
11. Кюстин А. де. Россия в 1839 году. В 2 т. Т. 2 / А. де Кюстин. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 480 с.
12. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. М. Лотман. – С.Пб.: Искусство, 1997. – 398 с.
13. Лотман Ю. М. Великосветские обеды. Панорама столичной жизни / Ю. М. Лотман, Е. А. Погосян. – С.Пб.: Изд. «Пушкинского фонда», 2006. – 320 с.
14. Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины / Анатолий Макаров. – К.: Довіра, 2002. – 560 с.
15. Макаров А. Київська старовина в особистостях XIX ст. / Анатолий Макаров. – К.: Довіра, 2005. – 878 с.
16. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – Репр. вид. 1918 р. – К.: Абрис, 1991. – 272 с.
17. Рябцев Ю. С. История русской культуры. Художественная жизнь и быт XVIII–XIX вв. / Ю. С. рябцев. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 432 с.
18. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Т. 9 / В. Г. Сарбей. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
19. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 2-е вид. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
20. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. – К.: Наук. думка, 1993. – 416 с.

References

1. Buturlin M. D. Zapiski / M. D. Buturlin // Russkiy arhiv. – 1897. – № 8. – S. 583–589.
2. Grushevskiy M. Ilyusrovana istoriya Ukrainu / M. Grushevskiy. – Repryntne vidtvorennya vydannya 1913 r. – K.: Raduga, 1992. – 552 s.
3. Dal V. Tolkovyy slovar. V 4 t. T. 1. A–Z / V. Dal. – M.: Gos. izd. inostr. i nac. slov., 1956. – 699 s. c.423

4. Dolgorukov I. M. Puteshestvie v Kiev v 1817 godu / sochinenie Knyazyva Ivana Mykhaïlovicha Dolgorukogo. – M.: Universitetskaya Tipografiya (Katkov i K) na Strastnom bulvare, 1870. – 208 s.
5. Drug O. Osobnyaki Kieva / O. Drug, D. Malakov. – K.: Kiy, 2004. – 824 s.
6. Zaharova O. Y. Vlast tseremonialov i tseremonialy vlasti v Rosiyskoy imperii XVIII – nachala XX veka. – M.: AIF Print, 2003. – 400 s.
7. Iz avtobiograficheskikh zapisok knyajny Varvary Nikolaevny Repninoï // Russkiy arhiv. – 1897. – № 7. – S. 486.
8. Ikonnikov V. S. Kiev v 1654–1855gg.: istoricheskiy ocherk / V. S. Ikonnikov. – K., 1904. – 355 s.
9. Istoriya ukrainskogo kozatstva. V 2 t. T. 1: narysy. – K.: Vud. dim «Kievo-Mogylyanska akademiya», 2006. – 800 s.
10. Kyustin A. de. Rossiya v 1839 godu. V 2 t. T. 1 / A. de Kyustin. – M.: Izd-vo im. Sabashnikovyh, 1996. – 528 s.
11. Kyustin A. de. Rossiya v 1839 godu. V 2 t. T. 2 / A. de Kyustin. – M.: Izd-vo im. Sabashnikovyh, 1996. – 480 s.
12. Lotman Y. M. Besedy o russkoy kulture. Byt i tradicyi russkogo dvoryanstva (XVIII – nachala XIX veka) / Y. M. Lotman – S.Pb.: Iskustvo, 1997. – 398 s.
13. Lotman Y. M. Velikosvetskie obedы. Panorama stolichnoy jizni / Y. M. Lotman, E. A. Pogosyan. – S.Pb.: Izd. «Pushkinskogo fonda», 2006. – 320 s.
14. Makarov A. Malaya enciklopediya kievskoy stariny / A. Makarov. – K.: Dovira, 2002. – 560 s.
15. Makarov A. Kyivska starovyna v osobystostyah XIX st. – K.: Dovira, 2005. – 878 s.
16. Ogienko I. Ukrainska kultura. Korotka istoriya kulturnogo gyttya ukrainskogo narodu / I Ogienko. – Repr. vyd. 1918 r. – K.: Abrys, 1991. – 272 s.
17. Ryabcev Y. S. Istoriya russkoy kulture. Hudojestvennaya jyzn i byt XVIII–XIX vv. / Y. S. Ryabcev. – M.: VLADOS, 1997. – 432 s.
18. Sarbey V. G. Nacionalne vidrodzenna Ukrainy. T. 9 / V. G. Sarbey. – K.: Alternatyvy, 1999. – 336 s.
19. Yakovenko N. Narys istorii serednyovichnoi ta rannomodernoï Ukrainy / N. Yakovenko. – 2-e vyd. – K.: Krytyka, 2005. – 584 s.
20. Yakovenko N. M. Ukrainska shlyahyha z kintsya XIV do seredyny XVII st. (Volyn i Centralna Ukraina) / N. M. Yakovenko. – K.: Nauk. dumka, 1993. – 416 s.

* * *

УДК 930.85:631.547:001.9:631.582(477)»18/19»

Коваленко Н.П., кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектора наукознавства, Центр історії аграрної науки ННСГБ НААН України (Україна, Київ), BoikoNP@ukr.net

Становлення та розвиток теоретико–методологічних основ сівозмін у системах землеробства України в XIX–XX столітті

Проведено системний аналіз становлення та розвитку теоретико–методологічних основ сівозмін, як основної ланки систем землеробства України XIX–XX століття. Встановлено, що об'єктивне відтворення минулого та його використання в перспективному землеробстві відкриває додаткові можливості отримання високоякісної сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: історичні аспекти, системний аналіз, теоретико–методологічні основи, становлення і розвиток сівозмін, системи землеробства.

Kovalenko N.P., candidate of agricultural sciences, senior research scientist, leading research scientist of sector of research knowledge of Center of history of agrarian science of NSAL NAAS Ukraine (Ukraine, Kiev), BoikoNP@ukr.net

The becoming and development of theoretical and methodological bases of crop rotations in the systems of agriculture of Ukraine in XIX–XX century

The analysis of the systems of becoming and development of theoretical and methodological bases of crop rotations is conducted, as a basic link of the systems of agriculture of Ukraine in XIX–XX century. It is set that the objective recreation of the past and his use in perspective agriculture open additional possibilities of receipt of high-quality agricultural produce.

The above-mentioned analysis allowed to do next conclusions: all literature that answers the historical becoming and development of theoretical and methodological bases of crop rotations in the systems of agriculture of Ukraine XIX–XX century it follows to unite in a few groups; in turn they are divided into publications that differ at times, by methodology, measure of illumination of problem.

Keywords: historical aspects, analysis of the systems, theoretical and methodological bases, becoming and development of crop rotations, system of agriculture.

Коваленко Н.П., кандидат сельскохозяйственных наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник сектора наукознания, Центр истории аграрной науки ННСХБ НААН Украины (Украина, Киев), BoikoNP@ukr.net

Становление и развитие теоретико–методологических основ севооборотов в системах земледелия Украины в XIX–XX веке

Проведен системный анализ становления и развития теоретико–методологических основ севооборотов, как основного звена систем земледелия Украины в XIX–XX веке. Установлено, что объективное воссоздание прошлого и его использование в перспективном земледелии открывает дополнительные возможности получения высококачественной сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: исторические аспекты, системный анализ, теоретико–методологические основы, становления и развития севооборотов, системы земледелия.

Сучасні тенденції в історичній науці нагально вказують насамперед на необхідність розроблення новітніх теоретичних та методологічних підходів щодо дослідження історичних процесів в Україні. У нашій історичній науці зміна методологій, принципів, ідейних основ відбувалася вже не один раз і здійснювалося це, як правило, адміністративним шляхом, що й нині відіграє свою негативну роль. А сучасна методологічна перебудова має йти іншим шляхом – через інтелектуальну здатність фахівців досягнути інші теорії, принципи, освоїти інші методи науки. Наукова і методологічна актуальність полягає в необхідності реалізації двох завдань: по–перше, подолати відставання вітчизняної історичної науки від зарубіжної (європейської) і, по–друге, використати досвід власної історіографії.

Одна з центральних теоретико–методологічних проблем пов'язана з безпосереднім поняттям історичного джерела в історії, в основу визначення якого традиційно покладено інформаційну цінність, коли до історичних джерел відносять все, що містить інформацію про предмет дослідження. Інше важливе завдання стосується джерелознавчої критики, тобто завдання достовірності відображення, точності й повноти відтворення, що залежать від якості задіяних джерел, масштабів їхнього використання, а також методики та методології дослідження.